

Putten & Pannen

De oesterputten van Yerseke: hoe het is en hoe het was

Een inventarisatie in woord en beeld

Jankees Goud

student Cultuurwetenschappen

Yerseke, januari 2013

Algemeen :

Oesters zijn al millennia lang een gewaardeerde en gewilde delicatessen. De schaaldieren werden “in het wild” gevonden, gevestigd en geraapt. Omdat dit natuurlijk geen voorspelbare aanvoer kon garanderen, werd omgezien naar een meer gereuleerde oestervangst. Wat betekende dat er dus met oesters gekweekt moest gaan worden. Ongeveer 3000 jaar geleden waren de Chinezen de eersten die met succes het kweekproces beheersten. Wat dichterbij begonnen de Romeinen omstreeks 105 voor onze jaartelling met oesterteelt op kunstmatige oesterbanken en – bassins in de buurt van Brindisi.ⁱ

In de loop van de tijd verdween deze werkwijze weer in de vergetelheid, om door de Fransen weer ontdekt te worden. Tot die tijd werd er vrij en zonder enige regelgeving op wilde oesters gevestigd, die er meer dan genoeg waren, ook in de Nederlanden.

Door overbevissing echter, en tegelijk om de niet te stillen vraag van het Franse hof in Versailles te kunnen blijven bedienen, werden omstreeks 1760 in Frankrijk de eerste maatregelen getroffen om overbevissing tegen te gaan en de teelt te stimuleren en reguleren.

Omstreeks 1850 was in Frankrijk de benodigde kennis weer voorhanden om tot een productieve teelt te kunnen komen. Hiervoor werden onder andere 3 miljoen wilde Zeeuwse oesters geïmporteerd.ⁱⁱ

Het Franse succes met de oesterteelt was in Nederland niet onopgemerkt gebleven. Enkele vermogende particulieren maakten omstreeks 1868 plannen om in Zeeland ook dergelijke initiatieven te ontwikkelen. Niet dat de oestervisserij hier onbekend was; integendeel. In het oostelijk deel van de Oosterschelde waren de omstandigheden zeer geschikt voor de wilde platte oester, de *Ostrea edulis*, die er dan ook in groten getale voorkwam.

Er was echter geen regelgeving en de visserij was vrij voor ieder die dat wilde. Sinds eeuwen werd op oesters gevestigd vanuit onder andere Tholen, Bruinisse en Yerseke, waarbij Zierikzee lange tijd gold als het centrum van de oesterhandel. De verhandelde oesters werden gevestigd en geraapt; van teelt was tot dan toe geen sprake.

De Nederlandse heren Groeninix van Zoelen en Pompe van Meerdervoort zochten naar investeringsmogelijkheden en wilden hun geluk beproeven in de oesterteelt. Om zich uitgebreid voor te laten lichten gingen zij op studiereis naar de baai van Arcachon in zuidwest Frankrijkⁱⁱⁱ

Terug in Nederland viel hun keuze op de Zeeuwse wateren, en de directeur van het Franse oesterbedrijf wees de Bank van Yerseke aan als meest geschikte locatie. Na de nodige vijven en zessen werd een flink gedeelte van deze natuurlijke oesterbank aan de openbare visserij onttrokken en verpacht. Eén en ander had het nodige stof doen opwaaien; de vissers rondom de oostelijke Oosterschelde waren het er niet mee eens en het was al lang bekend dat je aan oesters aardig kon verdienen, dus er werden vrijwel gelijktijdig meerdere initiatieven ontplooid op het gebied van de oesterteelt. Het aanzien van Yerseke en omgeving zou voorgoed veranderen.

De eerste die een buitendijkse oesterput liet aanleggen was de firma De Groot en Bolier. Ten westen van het Damse kaaitje, waar nu het Damse strandje ligt, begonnen zij in 1871 aan de Breedsdijk met een zogeheten vloeiput of buitendijkse put^{iv}, waarin pannen met oesterbroed en jonge oesters werden opgeslagen voor de winter om ze te beschermen tegen storm en ijsgang. Buitendijkse putten waren niet onbekend; men gebruikte ze ook wel als tijdelijke opslag. Omstreeks 1850 telde Zeeland

vijf van dergelijke putten van enig belang; één in Vlissingen, Veere en Zierikzee en twee in Bruinisse^v. Niet in Yerseke dus.

Toen na de verpachting van de oesterbanken kapitaalkrachtige buitenstaanders zich met de oesterteelt gingen bemoeien, was er al snel behoefte aan oesterputten naar Frans model. De eerste gedachte was dat men daar de kleine oestertjes onder gecontroleerde omstandigheden kon laten opgroeien tot ze groot genoeg waren om te verkopen.

In 1873 werden de eerste plannen ingediend voor de aanleg van binnendijkse oesterputten. Jonkheer Pompe van Meerdervoort was de initiatiefnemer, enkele maanden later gevolgd door jonkheer Groeninx van Zoelen^{vi}. In de loop van 1874 was er een enorme activiteit op het gebied van de aanleg en uitbreiding van de oesterputten. De binnendijkse putten moesten immers aan de buitenzijde voorzien worden van een nieuwe zeeverende dijk, met een sluis voor elk puttencomplex.

Door de aanleg van een derde puttencomplex in 1883, tussen de twee reeds bestaande complexen, ontstonden ook twee insteekhaventjes aan weerszijden van de middelste putten.

Daarmee was in nog geen 10 jaar de hele zeedijk (nu Havendijk) tussen de Burenpolder en de Molenpolder aan de buitenzijde drastisch van aanzien veranderd.

De oesterteelt was erg arbeidsintensief, en met de explosieve groei van de oestercultuur nam de vraag naar arbeid navenant toe. In korte tijd groeide het dorp enorm, en was er een grote toename te zien van toeleverende bedrijven als kalkblussers, zeilmakers, timmerlui, kuipers, arbeiders en allerlei andere neringdoenden om iedereen van de dagelijkse behoeften te voorzien. Om de contacten met hun klanten te kunnen onderhouden verrees er ook een flink postkantoor, terwijl men ook gasten in stijl moest kunnen ontvangen – daarvoor bouwde men hotel de Oesterbeurs. Ook andere vissersdorpen zullen geprobeerd hebben hun graantje mee te pikken maar de nabijheid van het spoor, met stations tussen Kruieningen en Yerseke en een op Vlakte, gaven al spoedig de definitieve doorslag ten gunste van Yerseke.

De handel in oesters was in handen van enkele grote maatschappijen. Na een stormachtige groei volgde in 1885 een flinke crash – door een gigantisch overaanbod en speculatie met pachtprizen werden grote verliezen geleden en gingen enkele grote maatschappijen failliet.

De oesterteelt verdween hierdoor niet, maar maakte wel meer en meer plaats voor de mosselcultuur. Cijfermatig: in 1869 waren er ca. 160 schepen in Yerseke, waarvan 85% werd ingezet voor de oestercultuur. In 1948 was het bestand schepen vrijwel gelijk maar werd nog slechts 35% voor de oestercultuur gebruikt. Het zwaartepunt was naar de mosselteelt verschoven^{vii}. Op de oestermarkt kwam nu plaats voor kleine familiebedrijfjes, wat zich ook ruimtelijk vertaalde in het aanzien van de oesterputten.

Ook de veranderde inzichten leidden tot een andere inrichting van de putten. Was men eerst van gedachten de bassins te kunnen gebruiken als kweekplaats, al snel werd dat idee verlaten. Oesters moesten in het volle water, buiten, op zee, opgroeien. De putten kwamen in gebruik als tijdelijke opslag en reservoir voor de handel.

Aan de zeezijde van de putten was de dijk voorzien van een stevige houten beschoeiing met paalwerk ervoor, zodat de schepen makkelijk aan konden meren. De loodsen aan de zeezijde en grenzend aan de insteekhavens werden gebruikt voor het uitsorteren en schonen van de oesters,

waarna de verkoopklare oesters in de putten opgeslagen werden. In de loodsen aan de Havendijk werden de oesters vervolgens verpakt en klaargemaakt voor verzending.

De bassins zelf hebben vrijwel allemaal een langwerpige vorm, wat uit praktisch oogpunt gedaan was. Elk bassin staat in verbinding met de spui, het kanaaltje dat via de sluis in de zeedijk vers zeewater binnen kan laten, en waar bij laagwater ook op uitgewaterd kan worden. Dat laatste was ook belangrijk, want de oesters hebben helder water nodig. De bassins werden zeer regelmatig schoongeveegd en het vuil spoelde dan mee de zee in.^{viii}

Daarnaast werden de wanden van de bassins, die vrijwel altijd van gemetselde rode bakstenen zijn, geteerd of gekalkt, om ziektes in de oesters tegen te gaan. De bodem van de bassins waren van oorsprong belegd met aardewerken tegels of estriken.

De loodsen werden, afgaande op oud fotomateriaal, hoofdzakelijk gebouwd van hout. Dat was relatief goedkoop, snel, en er was ruime ervaring mee. Op het Zeeuwse platteland werden nuttige bouwsels immers zeer vaak in hout opgetrokken, denk aan de boerenschuren, werfloodsen, allerhande schuurtjes, werkplaatsen en kotjes. Welk hout men gebruikte is niet te achterhalen omdat er nauwelijks originele houten loodsen over zijn. In de Zeeuwse boerderijenbouw werd echter veelvuldig gebruik gemaakt van Noors grenen. Dat was dus ruimschoots voorhanden en het is niet onlogisch te veronderstellen dat dit ook voor de oesterloodsen gebruikt zal zijn. Als verduurzaming van het hout gebruikte men koolteer, wederom evenals bij de boerderijen.

Er werden ook wel loodsen in steen opgetrokken. De overgebleven gebouwen in aanmerking nemend valt het op dat ze vrijwel allemaal in dieprode baksteen zijn uitgevoerd.

Houtwerk aan de stenen gebouwen is vaak groen geschilderd, terwijl de houten loodsen geheel zwart geteerd waren. Een witte bies op de hoeken van het pand en langs deuren en ramen, zoals bij Zeeuwse boerderijen, ontbrak, zelfs de waterborden waren zwart geteerd.

De daken van de loodsen zijn vrijwel allemaal zadeldaken. Op enkele oude afbeeldingen is te zien dat er in de eerste putten (waar nu het pand van P. van Oost staat) een pand heeft gestaan met een schilddak (van de firma C.D. Klos) maar dat lijkt een uitzondering te zijn geweest.

Men gebruikte als dakbedekking de platte, rode dakpan. Er is maar één pand bekend dat gedekt is met zwart-grijze pannen; dit staat aan de zuidzijde van de putten van Verwijs (afb. 100)

Schoorstenen zijn niet opvallend aanwezig op de daken van de loodsen. Er werd wel gestookt in de oesterloodsen, doch zeer matig want het mocht absoluut niet te warm zijn. Er zijn dus ook geen ruime rookkanalen aanwezig. Het moest net warm genoeg zijn om te kunnen werken, maar de oesters mochten er zeker niet onder lijden.^{ix}

Wellicht voor lichttoetreding maar ook om vanaf de paden makkelijker toegang tot de zolders te krijgen zijn overal in de putcomplexen later aangebrachte dakkapellen te vinden.

In de winter van 1962-1963 vroom vrijwel het gehele oesterbestand dood. Er werd enorme schade geleden en veel oesterkwekers moesten noodgedwongen stoppen. Na deze desastreuze winter waren er nog slechts 12 oestertelers over, in 2003 waren er dat weer 27.^x

Na 1962 verschijnen de stookhuisjes in de putten, men kon hiermee het water in de putten verwarmen om te voorkomen dat de opgeslagen oesters zouden bevriezen. De overgebleven oesterkwekers haalden jong oesterbroed en consumptie-oesters uit Frankrijk, om daarmee verder te kweken. Franse oesters zijn echter veel vorstgevoeliger dan Zeeuwse oesters. Deze vergden 's winters verwarmd water, vandaar dat men vanaf die tijd de (vaak asbesten) stookhuisjes ziet ontstaan.^{xi}

De putten van Groeninx van Zoelen of de Eerste Putten

- Algemeen

De eerste pitjes – op kaarten ook voorkomend als de putten van Groeninx van Zoelen. Vreemde naam, gezien het feit dat Pompe van Meerdervoort het initiatief tot aanleg van dit complex heeft genomen. Aangelegd in 1874 voor de prijs van Hfl. 22.696,-^{xii}

In de volksmond bekend als de “ieëste pitjes” (eerste putjes). Trefwoorden: Kleinschalig, intiem, ietwat rommelig, levendig, vol. Hier zijn nog allerlei kleine familiebedrijven gevestigd, o.a. Pols-Bom, Kopek, Pekaar, Delta Ostrea, Murre, Salm en van Oosten. De levendigheid die de vestiging van deze bedrijven met zich meebrengt bepaalt in een niet onaanzienlijke mate de charme van dit puttencomplex.

Het complex is van twee kanten vrij toegankelijk; vanaf de Prins Willem

Alexanderhaven en vanaf de Havendijk kan in principe elke geïnteresseerde het complex betreden. Een vergelijk met oude afbeeldingen laat zien dat er in dit complex nog vrij veel originele panden aanwezig zijn. Op een schoolplaat uit ca. 1910 zijn de puntgevels aan de oostelijke zijde van het complex weergegeven, evenals de puntgevels van de panden onderaan de noordzijde van het complex. Destijds waren deze gevels al grotendeels gekalkt, wat ook tegenwoordig nog zo is. Kenmerkend voor de eerste putten zijn ook de firmanamen, die vaak met witte letters op een zwart vlak zijn aangebracht. Vooral op de witgekalkte gevels valt dat erg op. (afb. 135, 254) Alleen in de eerste putten komen gebouwen voor die dwars op of tegen het dijklichaam gebouwd zijn; in de andere complexen staan de gebouwen altijd evenwijdig aan de dijk.

Voor de rij loodsen met puntgevels aan de noordzijde van de putten lagen tot zeker in de jaren '60 kleine, vierkante bassins. Nu zijn die er niet meer, ze zijn gedempt.

Aan de westzijde staat een drietal panden van de firma Kopek, die ook op oude afbeeldingen voorkomen. Twee daarvan kunnen gerekend worden tot de laatst overgebleven zwart geteerde houten bouwsels. Zelfs het trapje tussen de twee houten panden en het belendende stenen pand is nog aanwezig. (afb. 125-134 en 213)

Het complex is nog voor een belangrijk deel voorzien van muraltmuren aan de zeezijde. Aan de noordkant (zuidzijde van de haven) is de muraltmuur nog vrijwel over de gehele breedte aanwezig, terwijl langs de oostkant nog veel muurdelen aanwezig zijn, soms zelfs als onderdeel van de constructie van een gebouw (afb. 182-185). Ter plaatse van ingangen tot de loodsen zijn de muraltmuren onderbroken en voorzien van sleuven, waarin bij hoog water ijzeren vloodschuiven geplaatst konden worden. Enkele van deze schuiven zijn nog terug te vinden.

Aan de zuidzijde van het complex staan stenen loodsen, evenwijdig aan de dijk. Opvallend detail zijn de gemetselde gootklossen, die ook elders in de puttencomplexen terug te vinden zijn (afb. 112)

Uit praktische overwegingen en als ruimtebesparing is opvallend vaak gebruik gemaakt van schuifdeuren. Grenzend aan de soms smalle kades of steigers was er nauwelijks werkruimte voor openslaande deuren.

Ramen zijn grotendeels afwezig. Licht kreeg men vroeger vooral door in de onderste rand van het dak een lichtvak te plaatsen.

In de eerste putten zijn nog 3 stookkotjes te zien, het vierde (Delta Ostrea) is afgelopen zomer afgebrand (afb. 113).

- Waterhuishouding

Het waterversingssysteem in de eerste putten lijkt het meest compleet en origineel te zijn overgeleverd. Middels een sluis in de zeedijk staan de putten in verbinding met een tamelijk breed kanaaltje, de spui, aan de binnenzijde van de dijk. Alle bassins hebben een verbinding met dit spui door middel van een klein sluisje, of, eenvoudiger, een opening in de bassinmuur die met een houten of metalen schuif kan worden afgesloten.

Het spui wordt begrensd door gemetselde, zwart geteerde wanden. De zeesluis maakt onder het dijklichaam een flauwe bocht, waarschijnlijk om stroomschade te voorkomen. Met een mechanisch te bedienen klep kan de sluis worden gesloten (afb. 161, 165, 167-170).

De bassins zijn van elkaar gescheiden door gemetselde stenen muren. Soms liggen er houten vlonders over deze muren maar vaker betonplaten, dit om het werken met de zware Spijkstaal oesterwagentjes mogelijk te maken. Bassinwanden werden gekalkt of geteerd om ziektes en infecties tegen te gaan.

De vloeren van de bassins zijn betegeld met rode gebakken tegels of estriken. Deze liggen niet altijd even vast – aanwezige oesterjongens toonden bereidwillig een losliggend exemplaar... (afb.162, 172) Aan de zeezijde zijn de houten beschoeiingen geheel verdwenen. Het houtwerk is vervangen door beton, al komt op enkele plekken door erosie van het beton de oude structuur weer in zicht (afb.152-154)

- Infrastructuur

De omringende dijk is op de kruin geheel verhard, grotendeels met beton. Tot ver in de jaren '80 van de 20^e eeuw was hier en daar nog de gebruikelijke verharding te vinden, die bestond uit kapotte dakpannen en schelpengrit. Er lopen op diverse plaatsen hellingen naar beneden om de bassins met kleine voertuigen te kunnen bereiken. Verder valt het op dat er vrij lukraak, al naar gelang de behoefte zich aandiende, een paadje of trapje werd aangelegd. Soms niet eens verhard maar door het vele lopen niettemin goed herkenbaar. Door intensief gebruik lijdt de verharding nogal; er zijn allerhande vormen van reparatie terug te vinden, van volstoppen met wat stenen, volgieten met beton of wat asfalt, tot het afdekken van een gat met een stuk rijplaat of een oud vloedluik. Leidingwerk loopt voor een deel bovengronds: kabels van de ene naar de andere loods, een buis of pijp over een paadje, het is allemaal heel gewoon.

Vrij nieuw is de aanwezigheid van metalen kranen. De Fa. Pekaar heeft een geel metalen portaalkraantje en bij Delta Ostrea staat sinds kort een soort groen-blauwe hefarm.

- Het nut:

Wat opvalt in de eerste putten is dat er volop gewerkt wordt. Daarbij toont het gehele complex uitwendig de sporen van een zeer praktische insteek. Wat gebruikt kan worden, blijft staan zolang het zijn doel kan dienen. Er worden eerder aanpassingen gedaan aan een bestaand pand dan dat er nieuw gebouwd wordt. De ontwikkeling van bouwmaterialen is terug te zien in de opeenvolgende bouwfases die elk gebouw kenmerken. Was eerst hout de belangrijkste bouwstof, later treedt een vergaande verstening van het gebouwenbestand op. Nieuwe bouwmaterialen als asbest, golfplaat, beton en triplex worden verwerkt zodra deze algemeen beschikbaar zijn. Oude lantaarns met jaren '60 armaturen doen nog dienst, naast de pas geïntroduceerde LED-verlichting.

De Putten van Verwijs

- Algemeen

Aangelegd in 1883, als laatste van de drie complexen, tussen de Eerste putten en de putten van Van Harmelen. Trefwoorden: groot, beetje saai, in het oog springende nieuwbouw (Kreeftenpark).

Dit complex is tegenwoordig ook (weer) grotendeels in bedrijf. Aan de noordelijke helft tot ongeveer het midden is de firma P. Verwijs-van der Endt gevestigd, aan de zuidelijke helft de firma Krijn Verwijs, terwijl daar tussenin een jong bedrijf zich pas gevestigd heeft: de Oesterij van de familie Dhooge.

Het complex heeft een meer gesloten karakter dan de eerste putten. De aanwezige firma's sluiten de boel goed af, en door het grotendeels ontbreken

van bebouwing en bedrijvigheid aan de dijk rondom het complex komt men ook minder in de verleiding er eens rond te gaan lopen.

Niettemin zijn er tal van authentieke elementen aanwezig, waaronder ten minste vier in asbest opgetrokken stookkotjes (afb. 3, 30, 31). Aan de zuidkant van de insteekhaven tussen de eerste putten en de putten van Verwijs staan stenen loodsen, evenwijdig aan het dijklichaam. De voorste loods is in gebruik als mosselsorteerbedrijf en oogt vrij modern, met witte kunststof kozijnen en deuren. Dit gebouw heeft een donkergekleurde golfplaten dakbedekking. Daarachter nog een oudere stenen loods met lichtvak in het rode pannendak, en helemaal op het eind twee tamelijk bouwvallige zwart geteerde houten loodsjes (afb.18, 19, 23), alsmede een gemetseld stenen toilethuisje met een bruinrood geverfde houten deur (afb. 20). Zowel loodsjes als plee zijn met platte rode pannen gedekt.

Op de oostelijke dijk staan drie loodsen, opgetrokken in rode baksteen, met groen houtwerk en rode pannen. Blijkens oude foto's hebben er nooit meer loodsen op deze dijk gestaan. Met zwarte pannen is in het dak van de noordelijkste loods de naam Thoolsche Mij gelegd. In deze loods is tegenwoordig een informatiecentrum van De Oesterij gevestigd. Bijzonder is de grote, zwart ijzeren vloeddeur die nog in dit gebouw op de originele plaats aanwezig is. De loodsen staan evenwijdig aan het dijklichaam en hebben blinde zijmuren en puntige topgevels met luiken op verdiepingshoogte. Onderaan de oostelijke dijk staat een gebouw wat qua bouwstijl opvallend anders is dan de andere loodsen in de buurt. Op een gedateerde foto uit 1935 stond het er al^{xiii}. Dit gebouw is duidelijk mede bedoeld als kantoorpand. Het heeft twee verdiepingen en op de bovenverdieping zijn enkele raampartijen. Het houtwerk is bruinrood geschilderd en de oude bedrijfsnaam is nog aanwezig: Fa. J. Prins, de Zeeuwsche Banier. Het pand is ook langs de bovenkant van de dijk te betreden, waar men met een deur op de bovenste verdieping kon komen.

In het midden van de putten van Verwijs staat een modern gebouwencomplex, bestaand uit een kreeftenpark en kantoren, beide van de firma P. Verwijs- van der Endt. Tussen dit complex en het

kantoor van Krijn Verwijs is een eigentijds ontwerp gerealiseerd voor De Oesterij. De recent aangelegde loopbrug boven de putten geeft een fraai overzicht.

- De waterhuishouding

Evenals in de eerste putten is hier een sluis aangebracht in de zeedijk. Het spui is smaller dan in de eerste putten en de sluis is aan de binnenzijde van de dijk af te sluiten met een metalen, mechanisch bedienbare schuif. Of daarachter een gemetseld gewelf aanwezig is, zoals bij de eerste putten, is niet te controleren aangezien dit door de schuif aan het zicht wordt onttrokken.

Ook hier gemetselde wanden langs de bassins, met hier en daar resten teer.

De beschoeiing aan de buitenzijde van de oostelijke dijk is ter hoogte van het insteekhaventje tussen de eerste putten en de putten van Verwijs zeer vervallen. Op sommige plaatsen is achter het beton het oude houtwerk van de vroeger gangbare paalbeschoeiingen te zien (afb. 15-17).

- Infrastructuur

Zoals gebruikelijk loopt de belangrijkste toegang over de kruin van de dijken. De paden op de noordelijke en oostelijke dijk zijn verhard met beton. Op de oostelijke dijk is hier en daar nog de oude verharding van kapotte dakpannen en schelpengrit terug te vinden (afb.14, 52). Op deze dijk staat ook nog een behoorlijke lengte Muraltmuur (afb. 25, 32, 33). Vanaf de dijk lopen verschillende hellingen naar de bassins. Aan de oostelijke dijk, ter hoogte van de loopbrug, is nog een gedeelte van de taluds van de hellingen versterkt met afgedankte dakpannen, een gebruik wat ook op oude foto's van omstreeks 1900 al terug te zien is (afb. 2, 234). Ook gemetselde taludversterking, al dan niet aangesmeerd met cement of beton, is hier aanwezig. De hellingvlakken zelf zijn verhard met beton (afb. 12).

De paden op de oostelijke dijk zijn gedeeltelijk zeer verwaarloosd en overgroeid geraakt. Met name in de "oksels" van de dijk steekt allerlei flora de kop op: bramen, vlierstruiken, essen en elzen.

- Het Nut

Ook in de putten van Verwijs is bedrijvigheid. Omdat er minder bedrijven actief zijn in dit complex oogt het minder levendig. Enkele panden staan duidelijk al jaren leeg en zien er vervallen uit. Dit geeft het complex, met name aan de oostelijke zijde, een verwaarloosde aanblik. Na de komst van De Oesterij is er echter ook aan de oostzijde van de putten van Verwijs weer wat leven gekomen. Aan de zuidzijde zorgt de fa. Krijn Verwijs voor de grootste bedrijvigheid. Door de positie van het kantoor en de naastgelegen parkeerplaats aan de Havendijk wordt dit echter een beetje aan het oog onttrokken. Het complex "putten van Verwijs" oogt naar mijn mening minder uitnodigend en toegankelijk, leger ook, dan de eerste putten. Het insteekhaventje ten zuiden van dit puttencomplex doorbreekt de bebouwingswand aan de Havendijkzijde en geeft een prachtig doorkijkje naar de Oosterschelde.

De putten van Van Harmelen

- Algemeen

Aangelegd ca. 1875-1876, in de hoek van de zeedijk van de Brede Watering Bewesten Yerseke (nu de Havendijk) en de zeedijk van de Molenpolder. Het tweede binnendijkse complex na de Eerste putten. Was in de jaren '60 tot begin jaren '80 geliefd bij de jeugd als zwembad tijdens de zomermaanden (afb. 201)

Trefwoorden: Ruime bassins, verstild, maar er komt weer wat leven in de brouwerij. Vooral de vervallen loods op de zeedijk.

Na lange tijd van rust en stilte is er de laatste jaren toch weer wat bedrijvigheid in de putten gekomen. Direct aan de Havendijk zijn de oesterhandels van de firma's C. Sinke en H. Bol gevestigd, evenals de firma K.J. van Ijsseldijk. Opvallend is het witte pand Havendijk nr. wat geheel en al geconstrueerd lijkt te zijn als woonhuis. In de schriftelijke bronnen is sprake van de

bouw van een putwachterswoning; wellicht dat het dit pand betreft.

De putten zijn aangelegd waar twee dijklichamen elkaar raken. Zo hoefde er minder geïnvesteerd te worden in de aanleg van een nieuwe zeeverende dijk omdat aan twee zijden van het complex gebruik gemaakt kon worden van reeds bestaande dijken. Dit is overigens ook het geval bij de eerste putten.

Bijzonder is de aanwezigheid van een gebouwtje midden in de bassins. Het betreft een aquariumgebouw voor onderzoeksdoeleinden, destijds eigendom van Delta Instituut voor Hydrobiologisch Onderzoek, tegenwoordig het NIOZ.

De loods op de noordelijke dijk van het complex staan allemaal evenwijdig aan het dijklichaam. De voorste loods is recent opgeknapt. Het lichtvak in het dak toont sterke overeenkomsten met de lichtvakken zoals op oude foto's te zien. Deze loods is opgetrokken van rode baksteen, maar bij de renovatie is de voorgevel van een witte laag voorzien. Het dak is gedekt met rode pannen. Het achterliggende pand is eveneens van rode baksteen, gedekt met rode pannen. De muurvlakken zijn behoorlijk verweerd en tonen de praktische inslag in extremis: Er is een kleine opening in de muur gebroken om een transportband door te laten, evenwel zonder dat de opening verder is afgewerkt. Het houtwerk aan het pand is groen.

Op de oostelijke dijk staat nog één originele loods, uitgevoerd in rode baksteen, gedekt met platte rode pannen. Het houtwerk is groen geverfd. Het gebouw is sterk vervallen. Vroeger was dit gebouw van Maatschappij De Eendracht, en aan het gebouw was nog een laag, langgerekt gebouw richting Korringaweg gebouwd. Enkele tientallen meters verder is de oorspronkelijke bebouwing (destijds Fa. Scheele) gesaneerd en vervangen door een historiserend gebouwd modern pand van de firma SE Zeeland. De bebouwing vroeger liep vanaf de loods van De Eendracht tot waar nu de Korringaweg is. Grotendeels ingebouwd in de oostelijke dijk, op het niveau van de bassins, staat een klein bakstenen

gebouwtje met ramen en groene houten schuifdeuren. Op oude foto's is dit gebouwtje ook al te zien; de functie is onduidelijk.

Langs de zuidelijke kant (Korringaweg) van het complex staan geen gebouwen. De bassins lopen door tot tegen het dijklichaam en vanaf ongeveer het midden loopt vanaf de Korringaweg een helling westwaarts naar beneden. Daar staat een grotendeels uit steen, gedeeltelijk uit hout opgetrokken loods met golfplaten dak, van de firma H. Bol. Dit gebouw heeft aan de achterzijde, grotendeels aan het zicht vanaf de dijk onttrokken, een originele zwart geteerde houten puntgevel op een gemetselde rode bakstenen borstwering. Op oude foto's is te zien dat de loods vroeger geheel van hout was. Daarnaast staat een 2 verdiepingen hoog modern gebouw van de fa. C. Sinke. Vroeger stond daar niets. Het gebouw is bereikbaar vanaf de Havendijk met looproosters. Opvallend is de aangebrachte helling van stalen roosters. Evenwijdig aan de dijk staat nog een klein rood bakstenen gebouw van dezelfde firma, op enkele meters afstand van het al eerder genoemde hoge witte gebouw.

Aan de rand van de bassins staan ten minste 2 zeer vervallen stookkotjes.

- De waterhuishouding

Zoals gebruikelijk staan ook de bassins in de putten van Van Harmelen in verbinding met de Oosterschelde door middel van een sluis. De sluisgang heeft een gemetseld bakstenen gewelf en maakt een flauwe bocht, evenals de sluis in de eerste putten. De afsluiting van de sluis is net als daar ook weer geregeld met een schuif onder het dijklichaam; het bedieningsmechanisme bevindt zich boven op de dijk recht boven het sluisgewelf (afb. 90). Omdat de bassins groter zijn dan in het eerste putten zijn er minder scheidingsmuurtjes, kleppen en schuiven maar het systeem wijkt niet af van wat in de andere puttencomplexen gebruikt wordt. De bassins hebben ook meest gemetselde bakstenen scheidingsmuren en betegelde vloeren.

- Infrastructuur

De noordelijke dijk van het complex is pas zeer recent gerenoveerd met grote betonnen profielen. Het geheel oogt nu weer erg degelijk. Volgens aangrenzende bedrijven is het peil van de verharding nu lager dan het vroeger was. Deze nieuwe betonnen verharding houdt vrij abrupt op; de oostelijke dijk heeft nauwelijks nog herkenbare paden en/of verharding. Muraltmuren heb ik in dit puttencomplex niet aangetroffen; wel een houten beschoeiing op de oostelijke dijk, vanaf het insteekhaventje tot het eerste gebouw (afb.92). Deze beschoeiing is in de jaren '70 van de 20^e eeuw geplaatst omdat de Deltawerken toen nog niet af waren, en er soms hoge waterstanden voorkwamen. Volgens de overlevering stond het water dan soms slechts enkele centimeters lager dan het hoogwaterpeil tijdens de ramp van 1953^{xiv}.

In dit puttencomplex liggen ook nog enkele houten steigers bij wijze van looppad door de bassins. In de andere twee complexen ontbreken die. De steigers zijn overigens in slechte staat.

De verharding bestaat uit gedeeltelijk geasfalteerde hellingen, enkele plateaus van stelconplaten en verder veel verharding met beton. Het oostelijke binnentalud is vrijwel geheel begroeid; het noordelijke binnentalud is grotendeels voorzien van betonnen elementen. Het zuidelijke talud is voor ongeveer de helft begroeid en de andere helft, waar de helling loopt, is verstevigd met damwand.

- Het nut

Sinds enkele jaren is er sprake van toenemende bedrijvigheid in de putten van Van Harmelen. Na het vertrek van de firma Scheele en het in onbruik raken van het aquariumgebouw van het NIOZ verdween er een hoop levendigheid uit de putten.

Zwemmen in de zomermaanden komt de laatste 20-25 jaar niet meer voor. Vroeger was dat geen enkel bezwaar; in de zomermaanden stonden de putten immers toch leeg.

Er staan enkele behoorlijk vervallen panden op dit complex, maar met name het eenzame gebouw midden op de oostelijke dijk steekt prachtig af tegen de achterliggende Oosterschelde en vormt met die achtergrond een karakteristiek ensemble. Vanaf de Havendijk en de Korringaweg is er goed zicht over het puttencomplex, terwijl er ook ruim zicht is op de Oosterschelde.

Samenvattend:

Overheersende kleuren: zwart (hout) rood (baksteen) groen (houtwerk van de bakstenen panden). Opvallend dat er nauwelijks grijs-zwarte dakpannen gebruikt zijn. Vrijwel overal platte rode gebakken dakpannen. Weinig ramen.

De putten vormen een essentieel onderdeel van de Yersekse “zeekant”. Uiteindelijk zou er een groot deel van de beschreven complexen in aanmerking kunnen komen als industrieel erfgoed. Tijdens de inventarisatie constateer ik een bepaalde tegenstrijdigheid. Er wordt nog volop gebruik gemaakt van oude panden, die niet zomaar afgedankt worden. Ze maken nog deel uit van het arbeidsproces en bedrijfskapitaal van een florerende bedrijfstak. Anderzijds lijken de gebruikers zich niet erg veel gelegen te laten liggen aan de cultuurhistorische waarde van de gebouwen en de omgeving waarin die gebouwen functioneren. Nut en gebruiksgemak lijken leidende factoren te zijn in de omgang met niet alleen de gebouwen, maar ook de puttencomplexen als geheel.

Daarnaast is men zich terdege bewust van het bijzondere karakter van de oesterputten. Men bestempelt het als typisch Yerseks, onvervangbaar, en noemt het onwenselijk als ze zouden verdwijnen of ingrijpend zouden veranderen.

Een dynamische visie, waarin ruimte is voor economische activiteiten en ontwikkeling, in de eerste plaats binnen de schaal- en schelpdiersector, naast een stukje behoud en beheer van wat er nog rest aan industrieel schoon uit een bijzonder economisch verleden van een vissersdorp, zou veel kunnen betekenen voor dit unieke gebied.

Noten:

ⁱ Adri en Zoon, "De Grand Cru van de Zee, Franse oesters", Yerseke 2013, pg. 9

ⁱⁱ Op. Cit., pg. 11

ⁱⁱⁱ Rob van Ginkel, "Elk vist op zijn tij", pg.29

^{iv} W.E.P. van Ijsseldijk, 1000 jaar Yerseke, pg. 510

^v Op. Cit., pg. 503

^{vi} Op. Cit., pg 510

^{vii} Provincie in de periferie, een economische geschiedenis van Zeeland, pg. 208

^{viii} Mondelinge informatie dhr. A. de Koeijer, zoon van een oesterkweker

^{ix} Mondelinge informatie dhr. A. de Koeijer, zoon van een oesterkweker.

^x Provincie in de periferie, een economische geschiedenis van Zeeland, pg. 328

^{xi} Mondelinge informatie personeel Fa. C. Sinke Oesterhandel, Yerseke

^{xii} Henk F. Waverijn en Marien Moerland, Yerseke van 1900 tot nu, pg. 93

^{xiii} Website beeldbank Zeeland

^{xiv} Mondelinge informatie personeel Fa. C. Sinke Oesterhandel, Yerseke